

Spørg ”Skautrup”

Sædvanen tro – bringer vi et par af de mange spørgsmål, vi har fået i årets løb – sammen med vores svar:

Slog

I slutningen af Jeppe Aakjærs *Af gammel Jehannes hans Bivelski-staarri* kalder Vorherre (vistnok jovialt) Djævelen for en ”Slog”, Hvad er det for en betegnelse, spørger en af vores læsere.

Svar:

Skældsordet en *slog* (= lømmel, slubbet, laban, men ligesom disse ord også tit anvendt jovialt) er almindelig kendt i hele Nørrejylland (dvs. nord for Kongeåen), derimod kun sporadisk i Sønderjylland. Allerede denne geografiske fordeling antyder, at det ikke er et sydfra kommende ord, men et gammelnordisk, og dét er det if. Ordbog over det danske Sprog (bd. 20). Det kan nemlig spores tilbage til oldislandsk *slókr* (= tung, doven person), afledt af adjektivet *slokr* (= slag, slap, slunken, sølle). Ordet er bevaret i norsk og i svenske dialekter – og altså i jysk, derimod ikke i dialekterne på de danske øer (og bl.a. derfor har ordet heller ikke fundet vej ind i dansk rigssprog).

Men godt jysk er det altså. Praktisk talt alle de kendte jyske digtere (Blicher, Aakjær, Skjoldborg, Berntsen etc.) har brugt det, og så sent som ved årsskiftet 1996-97, da vi havde ordet med på en spørgeliste, var der 153 meddelere ned over hele Nørrejylland, som vedkendte sig ordet. Masser af dialektord er jo gledet ud i løbet af 1900-tallet, især dem der har at gøre med gammeldags erhverv og den gamle husstand; joviale skældsord og deslige hører til den ordtype med indbygget vurdering, der holder sig bedst – vel fordi det er svært i farten at finde et rigssprogsord, der rammer med den rigtige nuance. Nogle af den slags ord er sågar i nyere tid blevet optaget i rigsdansk: *træls*, *bøvl* etc.

Gøjser

På Fanø kalder beboerne i Nordby dem i Sønderho for ”jappere”, og beboerne i Sønderho dem i Nordby for ”gøjere”. Udgangspunktet for at finde en forklaring på de to ord var et ord, jeg stødte på i et brev, min farfar skrev i 1894. Han brugte udtrykket ”fonegøjserne”. Det, jeg er optaget af, er om det kan være en rimelig antagelse, at gøjer og gøjser (fisker) kan have samme betydning – og hvor almindeligt det har været langs den jyske vestkyst at bruge ordet gøjser.

Svar:

Vedr. dit spørgsmål. ”Gøjser” (= fisker) har vi ikke netop belagt ”langs den vestsjyske kyst”. Vi har faktisk kun to kilder, nemlig:

1) Carit Etlar: *Hedemanden*, s. 5:

”Hvor er Bundgarnene?” spurgte en gammel Gøiser*, idet han stirrede ned i de tomme Baade.

*) saaledes kaldte Fiskerne hinanden indbyrdes paa Vestkanten af Jylland.

2) Niels Iversen Klit: *Husby Klit IX*, s. 4:

Hvis de selv [dvs. fiskerne ved Husby klit] en enkelt gang brugte betegnelsen [Hawgasier], udtalte de det mere korrekt ”Gøjs” (hollandsk Geus). Navnet bruges endnu om en forsoren lidt vidtløftig fyr. [Tja, hvis det er samme ord].

Sønderjysk ordstilling

N.N. fra Gråsten har besøgt dialektprøverne på centrets hjemmeside (www.jysk.au.dk, links: Samlinger/Båndsamlingen/Om danske dialekter) og fundet en kort dialektprøve fra det nærliggende Varnæs.

”Det lød velbekendt, men da jeg samtidig på skærmen så det sagte i lydskrift, lagde jeg pludselig mærke til noget, som jeg ikke ville have bemærket ellers: Der siges (om gær fra sidste bagning), at den *haj standen i e kjolder å væt ind pakke* (oversat: pakket ind); og lidt senere: den (nemlig ovnen) *haj e mest ti nover ilåj om ovtner* (oversat: havde for det meste fået lagt noget (brænde) i om aftenen). Nu spørger jeg: er det almindeligt, at sønderjysk sætter småord som *ind* og *i* foran tillægsformer som *pakket* og *lagt*, mens rækkefølgen er den modsatte i rigssproget?”

Svar:

Det er et vanskeligt problem, du rører ved. Det er rigtigt, at man i sønderjysk ofte trækker et biord (som *ind*, *i*) frem foran en tillægsform, men det kan også være frem foran en navnemåde: *olleree om åwtne sku dæ i leches* (= skulle der lægges i). Fælles for tillægsformen og navnemåden er, at det er ikke-

tidsbøjede former, brugt som hovedudsagnsord i et sammensat udsagnsled (*skulle lægges*, og i eksemplerne ovenfor: *havde stået*, *havde (fået) lagt*). Hvis udsagnsleddet er usammensat, er det umuligt at flytte biordet frem: *vi loj olleree nåwe i om åwtne* (= vi lagde allerede noget i om aftenen, altså med samme ordstilling som i rigsdansk).

Det var én betingelse for fremflytning af biord, men Marie Bjerrum, som har skrevet en hel artikel om fænomenet i Danske Folkemål XXXII s. 154ff (med materiale fra nabosognet Felsted) slår også ned på en anden betingelse: udsagnsordet (og det vil i et sammensat udsagnsled sige: hovedudsagnsordet) skal være forbundet med et genstandsled – i dit eksempel: *ovnen havde fået noget (brænde) lagt i*. Eller der skal være underforstået et genstandsled, som i første eksempel her i svaret: *der skulle lægges* (underforstået: *noget, brænde*) *i*. Eller der skal, som i det sidste eksempel i spørgsmålet, være tale om en passiv formulering, hvor det logiske genstandsled optræder som grundled: *den (gæren) havde været indpakket* – idet nogen havde pakket den ind.

Lad os nu slippe al den grammatik, og med et par eksempler fra Marie Bjerrums artikel vise, at det ikke kun er biord, men hele forholdsordsled, der kan rykkes frem: *æ ska føst ha e æfild i stykke skåen* (= jeg skal først have æblet skåret i stykker); *e sokke kan blyw i e grye kommen sammel mæ e bæ* (= sukkeret kan kommes i gryden sammen med bærrerne).

Forklaringen på fænomenet er iflg. Marie Bjerrum, at helheden biord/forholdsordsled + hovedudsagnsord (fx *i e grye kommen*) af den dialekttalende opfattes som en sammenhængende tilstandsbetegnelse. Det er jo en hovedregel i dansk ordstilling, at ord, der opfattes som samhørende, (med ganske få undtagelser) placeres op og ned ad hinanden. Helheden behandles også rytmisk som en enhed, en slags langt sammensat ord.

Nu vil du måske spørge, om den ovenfor beskrevne ordstilling skyldes påvirkning fra tysk (hvor man jo også ved nogle udsagnsord veksler mellem sammensatte og usammensatte former: *er steht auf, willst du aufstehen?*). Men den tyske veksling gælder (modsat sønderjysk) uafhængigt af om der er et (evt. underforstået) genstandsled eller ej. Og en anden typisk ordstilling i tysk er sønderjysk jo helt upåvirket af, nemlig den at sætte (hoved)udsagnsordet allersidst i en bisætning: *als er endlich viele Monaten später antwortete*.

Det forholder sig snarest sådan, at sønderjysk med det ovenfor beskrevne har fastholdt nogle ordstillingsregler, som i den tidlige middelalder var fælles for al dansk – og som man vil finde beskrevet i Paul Diderichsens disputats Sætningsbygningen i Skaanske Lov (1941) s. 38ff. På dette punkt som på så mange andre er det i rigsdansk, der er sket en senere forenkling, mens sønderjysk har fastholdt et ældre sprogtræk.